

DİVAN EDEBİYATI AÇISINDAN BİR KÜLTÜR MERKEZİ OLARAK BOSNA¹

Bosnia as a Cultural Center for Divan Literature

Hüseyin GÖNEL*

Özet: Divan edebiyatı, Osmanlı kültür coğrafyasındaki birlik ve bütünlüğün göstergelerinden biri belki de en dikkat çekici olanıdır. Bünyesine aldığı bütün unsurları aynı estetik esaslarla yoğuran ve ürüne dönüştürme mucizesi gösteren Osmanlı medeniyeti bu ahengi Bosna'da da gerçekleştirmiştir. Beş asra yakın Türk idaresinde kalan bölge Osmanlı kültür kurumlarıyla donatılmış ve bunun neticesinde yüzü aşkın Türkçe yazan şair ve yazar yetişmiştir. Çalışmamızda Bosna'yı bir kültür merkezi haline getiren fetih, imar, iskân ve eğitim politikaları Divan edebiyatı açısından ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Divan edebiyatı, Bosna, Osmanlı kültür merkezleri

Abstract: Divan Literature is one of the most striking indicators of the unity and integrity in the Ottoman geography. Ottoman civilization, who blend all the components it contains with aesthetical bases and miraculously transform them to product, performed that miracle in Bosnia. The abundance of Ottoman cultural institutions in the region, ruled by the Turks for approximately five centuries, was an important factor in the emergence of the writers and poets producing literature in Turkish. In this work, policies of conquest, reconstruction, settlement and education that make Bosnia a center of culture will be studied in light of Divan Literature.

Key words: Divan literature, Bosnia, Ottoman cultural centers

---

¹ Bu makale 17 Mayıs 2011 tarihinde Bosna-Hersek'in başkenti Saraybosna'da düzenlenen "Bosna'dan Divan Şiirine Bakış" konulu panelde sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

* Yrd. Doç. Dr, International Burch University, huseyingonel@yahoo.com

Giriş

Türk kültür ve medeniyeti Osmanlı Devleti ile birlikte yeni bir sürece girmiş ve yeni bir yüz kazanmıştır. Devrin makbul gördüğü sanatların hemen her biri Osmanlılar elinde yeniden yorumlanmış ve gelişmiştir. Nitekim “Osmanlı döneminde meydana getirilen eserler, onu yapan millet ruhunun çeşitli şekillerde görüntüsünden ibarettir. Başka bir söyleyişle, Selimiye taşın şiiri ise, Kanuni Mersiyesi şiirin mimarisidir.” (Kurnaz, 2009: 203). Divan edebiyatı, mimarîde ve musikide şaheserler ortaya koyan bu medeniyetin en önemli unsurlarından biri ve ayrılmaz bir parçasıdır. Türk diliyle eserler verilen bu edebî geleneğin Osmanlı kültür hayatında mühim bir yeri vardır.

Kültür bir milletin duygu ve düşüncelerinin dil, resim, müzik, mimari gibi araçlarla görünür hale gelmesi ve bir üsluba bürünmesidir. İslamî nitelikli Türk kültürü bu üslubun zirvesine Osmanlılarla ulaşmıştır. Osmanlıda bütün güzel sanatların hareket noktasında ise tevhit inancı vardır (Kurnaz, 2011: 8). Çok geniş bir coğrafyada mimariden musikiye, tezhipten minyatüre aynı renk ve desende bir birliğin yakalanmış olması şüphesiz yine tevhit düşüncesinin bir yansımasıdır. Divan edebiyatı bu düşüncenin söz yoluyla ifade edildiği mahaldir.

Osmanlılarda Yıldırım Bayezid döneminden başlayarak sarayın himaye ettiği şairler yetişmeye başlar. İlim, kültür ve sanata değer veren, kendisi de şair olan II. Murad ile birlikte şiir/şair Osmanlı sarayında ve dolayısıyla kültür hayatında önemli bir yer kazanır. İstanbul’un fethiyle bir ilim, kültür ve sanat merkezi haline getirilen başkent gelişen, serpilen edebî Türkçenin ve şiirin de merkezi olur (Şentürk ve Kartal, 2007: 202-208).

Osmanlı kültürünü besleyen asıl ana güç merkezi İstanbul ve saraydır. İstanbul’un taşraya yansması ilk aşamada şehzade sancaklarının küçük birer başkent görünümü kazanması şeklinde olmuştur. İstanbul dışındaki sanatkarlar şehzade valiler tarafından korunup gözetilmiştir. Onları örnek alan devletin ileri gelenleri, ağa, bey ve bazı önemli zevatın düzenlediği toplantılar da bu yapının birer uzantısı olarak kültür hayatındaki yerini almıştır (İsen, 1997: 72, 83). Böylece şiirin değerinin bilindiği şiirin başköşede olduğu edebî muhitler teşekkül etmiştir.¹

Osmanlı Türk kültürü ve edebiyatı siyasî hâkimiyetin olduğu her yerde gerek halk gerekse münevver zümre arasında benimsenmiştir. Medrese ve tekkeler, idarî ve askerî görevliler, ilim adamları, tarikatlar ve müntesipleri, şair ve edip askerler vasıtasıyla küçük büyük birçok merkezden gelişerek yayılmıştır (Çelebioğlu, 1994:

---

¹ 15. ve 16.yüzyıllarda edebî muhitlerin teşekkülüne dair bk. (İpekten, 1996).

32). “Osmanlı mucizesinin şifrelerinden biri; mensuplarını gücü ve yeteneği nispetinde bu eylemin etkin birer öznesi kılmayı başarmasıdır.” (Kurnaz, 2011: 8).

Osmanlı kültür hayatının bütün renklerinin ortaya konduğu şehirlerde eğitimden sanata, mimarîden musikiye, edebiyattan yazıya kadar geniş bir alanda kültürel bir canlılık göze çarpmaktadır. Bu alanların birbiriyle dolaylı dolaysız bağlantısından söz etmek mümkündür. Yahya Kemal, şair ve şiir üzerine yaptığı bir değerlendirmede zevk ve üslup birliğini yakalamış o dönem sanatlarının toplum tarafından nasıl benimsendiğini şöyle ifade ediyor:

“Şair bütün öteki sanatlara bağlıydı. Hattat yazıyor, mücellit ciltliyor, müzehhip tezhipliyor ve bestekâr ondaki şarkıları besteliyor. Şaire, mimar camilerinin, mescitlerinin, saraylarının, hanlarının, medreselerinin, çeşmelerinin, şadırvanlarının cephelerinde bir yer ayırıyordu; taşçı kitabe taşını kesiyor, hattat kitabeyi yazıyor, hakkâk oyuyordu... Hâsılı şair bütün sanatlara, bütün hayata böyle bağlarla bağlı ve o cemiyetin timsali idi. Şiirin aletleri, usulleri, lisani, zevki birdi ve her yerde aynı seviyeye hitap ediyordu. Teselya Yenişehir'deki şairin gazelini Diyarbakir konaklarında, Urfalı şairin kasidesini Bosna-Saray konaklarında okuyor, anlıyor, coşuyorlardı.” (Okuyucu, 2006: 37).

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti süresince dil bakımından da büyük bir etki ve etkileşim gözlenmektedir. Bir imparatorluk dili olarak fethedilen topraklarda yaşayan Türkçe bu dönemde tarihindeki en yaygın seviyeye ulaşmıştır. 1641 yılında Türkçe-İtalyanca bir sözlük hazırlayan Giovanni Molino, eserin ön sözünde Osmanlı Devleti'nin resmi dili olan Türkçenin bu devletin sınırları içinde 55 krallık ve beylik, 33 ulus tarafından günlük iletişimde kullanıldığını nakleder (Develi, 2006: 12).

Balkanlar ve Bosna-Hersek

Avrupa'nın güneydoğusunda yer alan Balkanlar jeopolitik konumu dolayısıyla çok farklı kültürlerin etkisinde kalmıştır. Bu etkilerden ikisi bölgenin kaderi üzerinde silinmez izler bırakmıştır. İlk olarak Roma imparatorluğunun ikiye bölünmesiyle yaşanan siyasî ayrılığın mezhepsel ayrılığa dönüşmesi neticesinde yaşanan din merkezli üstünlük kurma mücadelesi, ikinci olarak Osmanlılar eliyle İslam'ın bölgeye yerleşmesi siyasî ve dinî bakımdan bölgeyi şekillendirmiştir.²

---

² Roma imparatoru I. Theodosius devletin topraklarının iki oğlu arasında paylaşırken ortaya çıkan siyasî ayrılık mezhepsel ayrılığa dönüşmüş, 1054 yılında dinî bakımdan Ortodoksluk ve Katoliklik ortaya çıkmıştır. Bu iki mezhep birbirleriyle Balkanlarda hakimiyet sağlamak için amansız bir mücadele içine girmiştir (Karpaz, 1992: 28). Doğu Avrupa, Roma ve Bizans döneminde dil ve din

Osmanlılara kadar Roma, Bizans ve yerli hanedanların hâkimiyetinde kalan Bosna'ya ilk Türk akınları 1386 yılında başlamıştır. 1392 yılında Üsküp'ün fethiyle birlikte artan Osmanlı nüfuzu Bosna Kralı II.Tvrtko'nun Osmanlı hâkimiyetini kabul etmesiyle sonuçlanmıştır (1428-1429). 1463 yılında ise Bosna Türkler tarafından fethedilmiştir. Fetihten sonra sancak ve daha sonra eyalet haline getirilen bölgenin merkezi sırasıyla Saraybosna, Banaluka ve Travnik olmuştur. Bölge Osmanlı döneminde Bosna, Hersek, Klis, İzvornik, Kırka, Zacesne, Bihaç sancaklarından oluşuyordu (Djurđjev, 1992: 298; Emecen, 1992: 296).

1878'de Avusturya-Macaristan idaresine verilen Bosna-Hersek 1908 yılında resmen Osmanlı idaresinden çıkmıştır. Bu tarihe kadar yaklaşık 450 yıl süren Osmanlı hâkimiyeti, Boşnakların İslamiyeti seçmeleri yanında halkın gündelik hayat tarzına kadar inen derin bir kültürel etkiye yol açmıştır. Osmanlılar tarafından kurulan veya geliştirilen yerleşim yerleri birer Türk-İslam şehrine dönüşmüştür. Tımar sisteminin başarılı bir şekilde uygulanması ile sosyal ve iktisadî hayatta büyük değişiklikler meydana gelmiştir (Djurđjev, 1992: 297, 298).

Bosna'da Türk-İslam Kültür Hayatının Temelleri

Bosna-Hersek bölgesi 1463 yılından başlamak üzere kademeli Osmanlı topraklarına katılmıştır. Fetihle birlikte Osmanlıların iskân, kültür ve eğitim politikaları önemli ölçüde etkili olmuş; birbiri ardına açılan tekkeler, camiler; hanlar, hamamlar, kervansaraylar, çarşılar; mektep ve medreseler toplum hayatında derin etkiler ve değişimler meydana getirmiştir. XVI. yüzyıla gelindiğinde ise Bosna, çoğu Türkler tarafından kurulan veya geliştirilen Türk-İslam dokusuna sahip şehirlere kavuşmuştur.

Kültür hayatımızda bazı şehirler belli dönemlerde önem kazanmıştır.³ Bu önem genellikle şehrin stratejik konumundan kaynaklanmıştır. Tarihin her

---

bakımından büyük değişikliklere uğramıştır. Bölge halklarının din tercihi günümüze kadar devam edegelen siyasî ve kültürel yapının da temelini oluşturmaktadır. Bu konuda bölgeyle ilgili Graham E. Fuller'in "İslamsız Dünya" adlı eserindeki tespiti dikkat çekicidir: "Doğu Avrupa'da Doğu-Batı rekabeti devam ederken Sırp, Bulgarlar, Rumenler, Ruslar ve Arnavutluğun güneyindeki nüfus Ortodoksluğa geçirilmişti. Öte yandan Roma da boş durmayarak Polonyalı, Çekler, Slovaklar, Hırvatlar, Slovenler ve Macarları Katolikliğe geçirmeyi başarmıştı. Varlıklarını günümüze kadar koruyan bu halkların din konusunda yaptıkları seçimler gelecekteki siyasî ve kültürel yönelimlerini de şekillendirecekti. Baltık Denizi ve eski Yugoslavya'dan Ege'ye kadar uzanan keskin bir Latin-Ortodoks fay hattının varlığından bugün de söz etmek mümkündür." (Fuller, 2010: 81).

³ Tezkirelerde geçen şairlerin doğum yerlerine göre sıralanan kültür merkezi şehirler için bk. (İsen, 1997: 67-70).

devresinde ekonomik, sosyal ve askerî bakımdan yollar ve yol güvenliği önemli olmuştur. Gerek haberleşme, gerek ordu sevki, gerekse ticarî malların naklinde yol ve güzergâh emniyetine dikkat edilmiştir⁴ (Halaçoğlu, 2007: 164). “Osmanlı imparatorluğunda bütün iktisadî faaliyet, yolların geçtiği yerler ile bu yolların vardığı liman ve şehirlerde toplanmıştır.” (Halaçoğlu, 2007: 165). Bosna hem sınır (uç) bölgesi olması, dolayısıyla Avrupa’nın içlerine doğru yapılan akınlarda üs olması, hem de ticaret yolları üzerinde olmasından dolayı stratejik bir öneme sahip olmuştur. Saraybosna ve Mostar gibi şehirler Dubrovnik⁵ ve liman bağlantısının Balkanlara, Karadeniz’e ve İstanbul’a kadar ulaştırılmasında önem taşıyordu.

Bosna’da Türk-İslam kültürünün serpilip gelişmesi her şeyden önce Boşnakların İslamlaşmasıyla ilgilidir. Burada asıl önemli nokta Bosnalıların İslamiyeti Türkler vasıtasıyla tanımış olmalarıdır. Böylece Bosnalılarla din bağı da kurulmuş oluyordu. “Din birliği üzerine kurulan büyük medeniyetler, içlerine aldıkları çeşitli milletlerin kültürlerini az çok müşterek bir hüviyete büründürürler” (İsen, 1997: 77). Bu ortak kimlik Osmanlı kültüründe özellikle önemli yer tutan cami, medrese ve tekke merkezliydi. Tekke geleneğinin yaygın ve hâlâ canlı olduğu Bosna’da Türkçe ilahiler, kasideler, gülbanklar, dualar varlığını bugün de sürdürmektedir.⁶

Osmanlı idarî ve askerî sisteminde önemli bir yeri olan devşirme usulü gayr-i Müslimleri kapsardı. Müslüman tebaadan olan Boşnaklar için bir istisna yapılmış ve Müslüman olan Bosnalıların çocukları sadece saray ve Bostancı Ocağına alınmıştır.⁷ Rivayete göre Bosna halkının İslamiyeti kabullerinden son derece memnun olan Fatih Sultan Mehmed, kendisinden bir dilekleri olup olmadığını sormuş; onlar da padişahın hizmetinde bulunmak istediklerini bildirmişler. Bunun üzerine Bosnalı çocukların da saray için devşirilmesi kanun

---

⁴ Osmanlı devletinde yol ve seyahat emniyeti şehirler, kervansaraylar, kaleler ve derbent denilen küçük kale karakolları vasıtasıyla sağlanmıştır. Müstahkem derbent tesisleri dört tarafı duvarlarla çevrili, küçük kale şeklinde olup, yanında han, cami, mektep ve dükkânlar bulunan bir kasaba hüviyetindedirler (Halaçoğlu, 2007: 173,174). Dubrovnik yolu üzerindeki Poçitel Köyü tipik bir derbent örneğidir.

⁵ Dubrovnik, 1365’ten itibaren Osmanlı Devleti’nin himayesinde bulunan ticarî bir şehir devletidir. Asya ve Avrupa ticaretinde önemli bir merkez olan şehir aynı zamanda İpek yolunun İstanbul-Edirne-Sofya-Niş üzerinden Adriyatik’e ulaşan uzantısının başlangıç ve bitiş noktası kabul ediliyordu. Ayrıca Osmanlılara tâbi bu küçük cumhuriyet ileri bir karakol görevi görerek, Avrupa’da olup bitenler, Venedik ve Haçlı donanmaları hakkında haber kaynağıydı (Turan, 1994: 542-543).

⁶ Bosna Hersekte’ki tekke geleneği hakkında geniş bilgi için bk. (İyiyol, 2012).

⁷ Devşirme sistemi Bosna’da olduğu gibi benzer şekilde Arnavutluk’ta da uygulanmıştır. Bunun neticesinde en az 32 Arnavut kökenli sadrazam ve çok sayıda yönetici yetişmiştir (Bilge, 1991: 386).

olmuştur⁸ (Yakuboğlu, 2006: 128). Devşirme çocuklara Türkçenin çok iyi öğretildiği bilinmektedir. Türk ailelerin yanına verilenler veya saray hizmetine alınanlar iyi derecede Türkçe öğrenir, idarî veya askerî görevleri sırasında devletin resmi dili ile vazifelerini ifa ederlerdi.

Devlet dilinin Türkçe olması doğal bir şekilde Boşnak, Sırp ve Hırvatların bu dilden bazı alıntılar yapmaları ile sonuçlanmıştır. En azından çarşı pazarda sürekli artan Türk göçmenlerle, devlet görevlileriyle anlaşmak gibi ihtiyaçlarla günlük dildeki bazı kelimeler, basit kalıplar kullanılmaya başlanmış böylece bu dillere de pek çok Türkçe kelime girmiştir.⁹ Burada asıl dikkat çeken husus Türkçeden gelen bu alıntılar Türkçe bilmeyenler için Türklerle anlaşmada basit bir ortak dil / ortak ticaret dili (lingua franca) temelini oluşturduğu gerçeğidir (Hazai, 1; Develi, 2006: 28-29). Mesela 1664 tarihinde Mostar'ı ziyaret eden Evliya Çelebi halkın fasih, belîğ ve şâirâne Türkçe konuştuğunu, bunun yanında Boşnakça ve Latince konuştuğunu bildirmektedir (Aruçi, 2005: 296; Develi, 2006: 35).

Osmanlı toplumu günlük konuşma dili, din dili, edebiyat dili bakımından da doğal olarak çok dilli bir yapıya sahipti. Medreselerde eğitim alanlar Türkçe, Arapça ve Farsça bilirdi. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra Türkçenin edebî dil olarak gelişim göstermesi ve 16.yüzyılda zirveye ulaşması Müslüman olan hemen her halktan aydınların Türkçe yazması sonucunu doğurmuştur. Türk dilinin bu etkisi devletin bütün bölgelerinde kendini göstermiştir. Bu açıdan Bosna'da Türkçe yazma geleneğinin sağlam bir temele dayandığı görülmektedir.¹⁰

Bosna-Hersek'te klasik tarzda verilen edebî ürünleri üç kısımda inceleyebiliriz:

Müslüman olan Bosnalılar tarafından verilen eserler

Askerî ve idarî görevi dolayısıyla bölgede bulunanların yazdıkları

Tekke ve zaviye erbabı tarafından yazılan eserler.

⁸ XVI.-XVII. yüzyıllar içinde 22 Bosnalı sadrazam Osmanlı Devletinde görev yapmıştır (İsen, 1997: 519).

⁹ Abdullah Şkaljić tarafından 1965 yılında Saraybosna'da basılan "Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku" (Sırpça-Hırvatça Dilinde Türkçe Kökenli Kelimeler) adlı sözlükte 8878 kelime ele alınmıştır.

¹⁰ "Tarihlerden anlaşıldığına göre Osmanlı kültür hayatının bir merkezde kendini göstermesi ve ürün vermesi takribi 50-100 bazen de 150 yıl sürmektedir. Bu sürede kültür kurumlarının tesis edilmesi ve işler hale gelmesi önem kazanmaktadır." (Gönel, 2012:4).

Osmanlıların Şehir ve Kültür Politikasının Bosna'ya Yansıması

Bilindiği gibi Osmanlı şehirleri karakteristik bir yapıya sahiptir. En küçük yerleşim birimleri olan mahallelerden başlamak üzere şehirlere kadar bütün yapı cami merkezlidir. Osmanlı şehirlerinde görülen benzer sosyal ve kültürel yapıyı din birliğine bağlayan Mustafa İsen, bu birlikteliği özellikle şehirlerde gözlemlemenin mümkün olduğunu vurgular. İsen'e göre İslam şehirde doğmuş bir dindir ve ibadetlerin çoğu cemaatle yapılır. Bu yüzden Müslüman şehirlerin çekirdeğinde cami bulunur. Şehirler camiler etrafında kurulur. Ana yollar, çarşı ve öğretim kurumları cami merkezlidir.¹¹ Yeni yerleşim yerlerine ihtiyaç duyulduğunda da en küçük yapı birimi olan mahalleler bu usulle kurulur¹² (İsen, 1997: 77-78).

“Yeni bir düşünce, hayat anlayışı ve medeniyet getiren İslamî öğreti, anlaşılması, anlatılması ve yeniden yorumlanması için ilk dönemlerden itibaren camilerin yanında ve onlarla iç içe eğitim öğretim merkezleri teşekkül ettirmiştir. Daha sonra medrese adını alacak olan bu kuruluşlar yine daha sonra teşekkül edecek olan tekkelerle birlikte şehirlerin kültürel alt yapılarını oluşturan başlıca kurumlardır. Şehir, coğrafi konumunun kendisine sağladığı olumlu imkânlar ya da bağlı olduğu uygarlığın kendisine olan ihtiyacı doğrultusunda siyasî ve ekonomik açıdan gelişip serpilirken sözü edilen kültürel kurumları da tesis eder.” (İsen, 1997: 78).

Osmanlı kültür kurumlarının cami, medrese, tekke merkezinde şekillendiğine yukarıda temas edilmişti. Bunların yanında çarşı, hamam, kütüphane vb. yerler; konumuna göre han, kervansaray, değirmen ve hastane de eklenmektedir. Bu kurumlar ise varlıklarını vakıflar sayesinde sürdürmektedir. Vakıf geleneği şehrin imarından kültür hayatının devam etmesine kadar önemli bir yere ve etkiye sahiptir.¹³ İmaretler her milletten ve inançtan ihtiyaç sahiplerinin buralara akın etmesine; cami, mescit, medrese, tekke, türbe, zaviye, han, hamam, hastane, çarşı, fırın, boyahane, salhane, su yolları ve kanalizasyon gibi eserler de şehirlere olan ilginin artmasına sebep olmuştur (Halaçoğlu, 2007: 103).

Osmanlılarda fethedilen yerlere Türk nüfusun yerleştirilmesi bir iskân politikası olarak uygulanmaktaydı. Türk göçüyle birlikte kültür ve dil öğeleri de

---

¹¹ Camilerin bu derece merkezde olmasının sosyal hayatla da bağlantısı vardır. Çünkü Osmanlı toplumunda camiler sadece ibadet yeri değil aynı zamanda birer mektepti. Toplanma, karar alma ve devlet tarafından yapılan tebligatın da açıklanma yeriydi (Halaçoğlu, 2007: 154).

¹² Ayrıca Osmanlı şehirlerinin teşekkülü hakkında bk. (Halaçoğlu, 2007)

¹³ Osmanlı Sosyal yapısı içinde vakıflar, şehrin imarı, eğitim faaliyetleri ve sosyal dayanışma gibi önemli hizmetler gördüğüne dair bilgi için bk. (Halaçoğlu, 2007: 160-161).

göç etmiş veya diğer bir ifadeyle fetihle bulunmuştur. Özellikle dervişlerin boş ve tenha araziler üzerinde kurdukları zaviyeler yine onların himmetleriyle büyük kültür, imar ve din merkezleri haline gelmiştir.¹⁴ Onlar tarafından kurulan tekkeler sosyal yardımlaşma yanında birer imar ve iskân vasıtası, yol güvenliği bakımından birinci derecede önemli tesislerdir. Bu dervişler aynı zamanda gönüllü olarak Türk dilini ve dinini yaymaktaydılar (Barkan, 2008: 169, 190-191). Bu bölgelerde evkaf kayıtlarından, vakfiyelerden anlaşıldığına göre Müslümanların yaşadığı hemen her köy ve kasabada bir tekkenin var olduğundan söz etmek mümkündür (İbrahim, 2008: 693).

Saraybosna'nın kurucusu olan İsa Bey'in henüz 15.yüzyılın ortalarında Saraybosna'da Mevlevî Tekkesinin kurulmasını sağlaması ve İsa Bey Vakıfnamesinin fetihden önceki bir tarihe (1462) sahip olması (Çehaiç, 2008: 743-744) dikkat çekicidir. Bu kurumları takiben bilim, kültür ve sanatın ilk temsilcileri bu topraklarda boy vermeye başlamıştır. Meseleye edebiyat tarihi açısından bakacak olursak bu merkezlerden yüzlerce şair ve yazar yetişmiş, Türkçemizi zenginleştirmeye devam etmişlerdir. Bunların içinde Türkçenin ses bayrakları sayılabilecek çok sayıda büyük sanatçı vardır (İsen, 1997: 515).

Fetihden sonra Bosna şehir ve kasabalarından büyük bir gelişme meydana gelmiştir. Anadolu'dan ve diğer yerlerden gelen göçmenler vasıtasıyla Türk-İslam kaynaklı hayat tarzı hâkim olmuş, klasik Türk el sanatları ziraata göre daha fazla gelişmiştir.¹⁵ Osmanlı esnaf teşkilatı ve lonca sistemi ile birlikte dericilik, kuyumculuk, askerî malzeme üretimi ve halkın ihtiyaçlarına yönelik esnaf kolları büyük önem kazanmıştır (Djurdjev, 1992: 299). Evliya Çelebi Saraybosna'daki bakır işlemeciliğinin ve Foynica'da demir silah aletleri yapımının bu hususta meşhur yerlerden daha önde olduğunu nakleder (Evliya Çelebi, 2007: 229). Bugün bile Bosna şehirlerinde benzer sanatların yaşatıldığını görmek mümkündür.

Osmanlı şehirlerinin siyasî ve coğrafi etkinliği oraların gelişmelerinde büyük rol oynamıştır. Bosna'da Türkler tarafından kurulan şehirlerin tamamı haberleşme ve nakliyatı kolaylaştırma amaçlı stratejik konuma sahip yerlerde bulunuyordu. Çoğu Bosna şehri klasik Osmanlı şehircilik anlayışına uygun olarak çarşı ve mahallelere bölünmüş olarak gelişti. Bunun yanında bazı idarecilerin girişimleriyle cami, medrese, han, hamam, mektep, kütüphaneler kuruldu, vakıflar tesis edildi. Tekkelerde dervişlerin şehir halkının manevî duygularına hitap etmesi

---

¹⁴ (Dervişler vasıtasıyla oluşan yerleşim birimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Barkan, 2008; İbrahim, 2008: 693).

¹⁵ Bu durum bölgenin dağlık oluşundan kaynaklanıyor olmalıdır.

dinî kültürün gelişmesini sağladı. “Böylece Bosna şehirleri Türk gücünün kuvvetli bir kalesi, İslam kültürünün de direği oldu.”(Djurdjev, 1992: 299-300,303).¹⁶

Bosna’da Osmanlı Eğitim Kurumları, Medreseler

Osmanlı eğitim sisteminde öğrenci mahalle imamından başlayarak en üst kademedeki medreseye ulaşıncaya kadar devam eden eğitim hayatında ders geçme esasına göre yükselirdi. Dersin hocası kendisinden yeterli eğitimi alan öğrencisini daha merkezî bir yere ve daha üstün bir hocaya tavsiye ederdi. Böylece İstanbul’daki en yüksek eğitim kurumlarına uzanan bir teamül oluşmuş olurdu. Yüksek tahsilini tamamlayan öğrenciler diplomalarını aldıktan sonra en alt seviyedeki medreselerden başlamak suretiyle müderris olarak atanırlardı (Yakuboğlu, 2006: 141-142). Ayrıca medreselerde eğitim tamamen parasızdı ve talebenin yiyecek ve giyeceği de karşılanıyordu (Halaçoğlu, 2007: 138).

Osmanlı eğitim sisteminde mektep, tekke, medrese ve yüksek medrese olmak üzere bir sıralama vardı. Başarılı olan öğrenci hocasının referansı ile daha yüksek seviyedeki okullarda okuma imkânı buluyordu. Yüksek seviyedeki medreselerin İstanbul’da oluşu taşradan merkeze doğru bir akışı da tabii olarak doğurmuş oluyordu. İmparatorluğun hemen her yanında aynı ilim ve kültür havasının hâkim olmasının bir nedeni de bu yapılanmadır.

Bosna-Hersek’te Türkçe ile klasik tarzda eserler verilmesinin en önemli nedeni Osmanlı eğitim sistemi olarak görülebilir. Bosna şehirlerine bakıldığında medrese geleneğinin köklü olduğu yerlerde kültür hayatı daha hızlı gelişme göstermiştir. Diğer bir ifadeyle medreseler üst bilgi sınıfını yetiştirmesi bakımından şehrin klasik kültür merkezi olmasında olmazsa olmazlardan biri olmuştur.

Osmanlı medeniyetinin merkezinde dinin özünü teşkil eden tevhit anlayışı vardır. Bu anlayış gerek medreselerde gerekse tarikatlar vasıtasıyla dergahlarda yeni nesillere aktarılmış ve hayata hakim kılınmıştır (Aydemir, 2001:46).

“Her Osmanlı eyaletinde olduğu gibi Bosna-Hersek’te de İslamî eğitim ve kültürün fideleklerini mektepler ve dinî kurumlar oluşturmuştu. Camilerin yanında bulunan mektepler ve medreseler Bosna Müslümanlarının temel öğretim müesseseleriydi (Djurdjev, 1992: 304).” Özellikle Saraybosna’nın ikinci kurucusu kabul edilen Gazi Hüsrev Bey yoğun fetih ve gazâ faaliyetlerinin yanında bölgenin

---

¹⁶ 1777 tarihli arşiv belgesinde Bosna “Memâlik-i Mahrûse’nin sedd-i Seddi ve serhadd-i mansûrenin âhenîn-i kilidi Eyalet-i Bosna’da...” şeklinde “Osmanlı serhaddinin kilidi” olarak ifade edilmektedir (Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek, Belge no:35, 2009: 145-146).

İslamlaşmasında önemli rol oynayan dinî, ticarî ve kültürel tesisler yaptırmıştır. Şehrin ortasına kurduğu külliyesi bir sembol olmuş, yüzyıllarca topluma hizmet vermiş ve medresesinden pek çok kimse yetişmiştir (Okıç, 1996: 454).¹⁷

“Bosna’da din ya da mezhep insanlar arasındaki kimlik ayrımının odak noktasıdır. Müslüman olan ve Osmanlı İmparatorluğunun kültür çevresine giren Boşnaklar, Türkçe eserler vermeye başlamışlar, hatta devrin icaplarına göre Arapça ve Farsça kitaplar da meydana getirmişlerdir.” (İsen, 1997: 519)¹⁸. Bosnalılar yüksek eğitim için genellikle İstanbul’a veya nadiren başka merkezlere gidiyorlardı. Dönüşte eğitim aldıkları dil ile birlikte kültürünü de beraberlerinde getiriyorlardı. Aynı eğitim sürecinden geçen bu kişiler fikrî ve edebî zevk birliğine sahiptiler.¹⁹ Özellikle şair ve yazar olanlar o dönem Türk edebiyatının birer parçası haline geliyorlardı. Bu yüzden Türkçenin Bosna’da edebî bir dil olarak varlık göstermesi ve gelişmesi ağırlıklı olarak medrese ve tekke kültürü vasıtasıyla olmuştur denilebilir.

Gazi Hüsrev Bey kütüphanesinde bulunan yazma eserlerin çoğu Bosna ve Balkanların çeşitli yerlerinde istinsah edilmiştir. Buralarda istinsah amaçlı özel medreselerin bulunduğu, bunlardan birinin de özellikle Gazi Hüsrev Bey Medresesi ve Hânkâhı olduğu ifade edilmektedir. (Karçığ, 1996: 458). Bugün Bosna-Hersek Kütüphanelerinde bulunan Türkçe, Arapça ve Farsça yazmaların bu bölgede çoğaltıldığı gerçeği klasik kültürün etkisini gösteren bir diğer delil olarak görülmelidir.

¹⁷ XVII.yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi Saraybosna’dan bahsederken: 104 mahalle, 170 mihrap, 100 adet mescit, buk’a, zaviye, 180 sıbyan mektebi, 47 tekke, 100’den fazla çeşme, 300 yerde sebil, 700 su kuyusu, 176 su değirmeni, beş hamam, 670 hanedan hamamı, üç adet ücretsiz kervansaray şeklinde bilgi vermektedir (Evliya Çelebi, 2007: 224-226). 1875 tarihli Bosna Salnâmesine göre Osmanlı idaresinden ayrılırken Saraybosna’da 101 cami ve mescit, 9 tekke, 17 türbe, 7 medrese, 47 mektep, 5 hamam, 3 kervansaray, 21 han, 7 köprü, 1 rüştiye, 1 idadî, 2 hastane vardır (Turan ve İbrahimgil, 2004: 91).

¹⁸ Bosna-Hersek’te Türkçe, Arapça ve Farsça yazarlar hakkında bk. (Ljubovic, Grozdanic, 1995).

¹⁹ Osmanlı toplum yapısı, her türlü etnik ve kültürel zenginliği içinde barındırmakla birlikte kültürel yapıda hâkim bir renge sahipti. “Türk-İslam sentezi sayılabilecek bu renk, öylesine hâkim bir eda taşıyordu ki bu kültür dairesine giren örneğin Bağdat’ta yetişen Rûhî ile Bosna’da yetişen Kâimî, coğrafyanın olağanüstü uzaklığına rağmen öz olarak aynı şeyleri dile getiriyorlardı.” (İsen, 1997d: 566). Bu düşüncüyü desteklemesi bakımından Çehayığ’ın “Bosna-Hersek’te Mevlevîler” (2008) isimli makalesinde Farsça ve Türkçe yazar Mevlevîlerle ilgili fikir ve sanat açısından yaptığı değerlendirmeyi aynen alıyoruz: “Mevhum ve estetik formalite açısından Farsça ve Türkçe yazılan bölgemizdeki Mevlevî eserler, o dönemin Osmanlı-Türk edebiyatındaki akımların ve yöntemlerin aynısını ortaya aksettirmektedir.” (Çehayığ, 2008: 749).

Bosna Şehirleri

Osmanlıların 15.yüzyılda Bosna-Hersek bölgesine gelişleri Balkanların ileriki yıllardaki gelişimine damga vurmuştur. Bu etki sosyal hayatta, özellikle şehirlerin oluşması ve gelişmesinde, İşlam'ın yayılmasıyla birlikte İşlam kùltürü, edebiyatı ve ilminin gelişmesinde kendini göstermiştir.²⁰ En büyük gelişim Gazi Hüsrev Bey zamanında gerçekleşmiş ve bundan dolayı bu dönem Saraybosna'nın 'Altın Çağı' olarak adlandırılmıştır. Sahip olduğu yüksek mevki ve ekonomik durumu sayesinde Gazi Hüsrev Bey arkasında birçok önemli eser bırakmıştır. Sanatsal değeri olan bu eserlerin şehirleşme ve inşa alanında da etkisi olmuştur. Gazi Hüsrev Beyin başlattığı bu gelişim Osmanlı kùltürünün Balkanlara taşınmasının en uygun yolu olmuştur (Zlatar, 2010: 119-120).

Saraybosna şehri Gazi Hüsrev Bey Külliyesinin çekirdeğini oluşturduğu Başçarşı ve onun etrafında kurulan mahallelerden oluşuyordu. Her mahalle merkezinde cami veya tekke olmak üzere büyüklüğüne göre medrese ve kùtùphaneye de sahip oluyordu. Bunlar arasında Ali Paşa Camii, Ferhad Bey Camii ve Külliyesi, Hünkar Camii ve Kùtùphanesi, Hacı Sinan Tekkesi, Ali Fakih Camii, řeyh Maęribi Camii gibi eserler sayılabilir.

Gazi Hüsrev Bey Vakfiyesinde cami, yanında misafirhane, türbe, şadırvan, çeşme, caminin karşısında medrese, onun yanında hânkâh, kùtùphane, bezistan, Taşlıhan, hamam, hanlar, Saraybosna çarşısında 200'e yakın dükkân, depo, saat kulesi, hastane en önemli eserlerdir. Vakıf bünyesindeki hastane Saraybosna'daki ilk hastane olduğundan ve dini inançları göz önünde bulundurmadan herkese hizmet verdiğinden dolayı büyük önem taşımaktadır. (Zlatar, 2010: 120). Gazi Hüsrev Bey zamanındaki şehirleşmenin en önemli delili artan mahalle sayısıdır. Ondan önce 15 olan mahalle sayısı 16.yüzyılın sonlarında 100'e ulaşmış bulunuyordu. Cami merkezli bu mahallelerde mektep, çeşme, fırın ve bakkalın bulunması zorunluydu. Bu yüzyılın sonlarına doğru Saraybosna klasik bir Türk-İşlam şehri görüntüsüne kavuşmuştur. Bu zamana kadar 6 cami, 23 mescit, bir medrese, altı tekke, üç hamam, iki han ve Saraybosna çarşısında çok miktarda dükkân yapılmıştır. Böylece Saraybosna en önemli ticaret ve kùltür merkezi haline gelmiştir (Zlatar, 2010: 161-166).

Türk-İşlam kùltürü bakımından Bosna-Hersek'in Saraybosna'dan sonra ikinci önemli şehri olan Mostar, özellikle Osmanlıların fethiyle birlikte gelişmiştir. XVI. yüzyılın başlarında yapılan Sinan Paşa Camii ve Hamamı, Müslùman

---

²⁰ "Balkanlarda bugün mevcut pek çok merkezî yerleşim birimini şehir haline getiren Türklerdir. Bu yüzdendir ki Balkanlarda yakın zamana kadar hangi ırktan olursa olsun bir kimsenin şehirli sayılabilmesi Türkçe bilme şartına bağlıydı." (İsen, 1997: 514).

nüfusun bölgeye toplanmasını sağlamıştır. Stratejik önemi dolayısıyla Hersek bölgesinin merkezi haline getirilen Mostar'a 1558'de inşa edilen ve cami, medrese ve kütüphaneden oluşan Karagöz Bey Külliyesi'nin damgasını vurduğu söylenebilir. Ayrıca Keyvan Kâhya Camii ve Medresesi (1553), Koski Mehmed Paşa Camii ve Medresesi (1617), Nasuh Ağa Camii (1528-29), Nezir Ağa Camii (16.yy), Saruca İbrahim Paşa Camii (1623-24) gibi kurumların da etkisi söz konusudur. 1874 tarihli Bosna Salnâmesi'nde Mostar'da 45 cami, beş medrese, bir rüşdiye, 16 mektep ve 26 hanın bulunduğu kayıtlıdır (Aruçi, 2005: 296).

Dubrovnik yolu üzerinde kurulu Poçitel, etrafı kale surlarıyla çevrili bir yerleşim birimidir. 1562-63 tarihli Şişman İbrahim Paşa Camii, onun etrafında medrese, mektep, saat kulesi ve han yapılarından meydana gelen külliye şehrin çekirdeğini oluşturmaktaydı (Turan ve İbrahimgil, 2004: 148-151). Ayrıca Blagay Tekkesi bir cazibe merkezi olarak varlığını yüzyıllar boyu sürdürmüştür.

Adriyatik'e çıkan ticaret yolunun üzerinde bulunan Foça'da, Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre 17 cami, 4 mektep, 9 han bulunuyordu. Alaca Camii (1550-51) ise şehrin nüvesini oluşturuyordu (Turan ve İbrahimgil, 2004: 137).

Banaluka'da Arnavudiye Camii, Ferhad Paşa Camii ve han, kervansaray, bedesten, hamam, mektep, medrese, şadırvan, çeşme, türbe vb. yapılardan oluşan Ferhad Paşa Külliyesi şehrin merkezi konumundaydı (Turan ve İbrahimgil, 2004: 130-131).

Küçük bir yerleşim birimi olmasına karşın bir dönem sancak merkezi olan Travnik, Osmanlı kültür kurumlarıyla donanmıştır. Evliya Çelebiye göre şehirde 17 cami, 4 medrese vardır. Alaca Cami olarak bilinen Süleyman Paşa Camii ve çarşısı, Elçi İbrahim Paşa Medresesi, Hacı Ali Bey Camii, Travnik Kalesi ve içinde yer alan Sultan II.Bayezid Camii bunların başlıcalarıdır (Turan ve İbrahimgil, 2004: 116-125).

Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü arşivlerindeki belgelere dayanarak yapılan araştırmaya göre Bosna-Hersek sınırları dahilinde 1182 cami-mescit, 75 tekke, 135 türbe, 76 medrese, 874 mektep, 2 darülkurra, 2 rüştiye, 6 kütüphane, 622 han, 2 bedesten, 4 arasta, 8 kervansaray, 64 kale, 134 kule-ocak, 9 imaret, 45 hamam, 24 saat kulesi, 146 çeşme, 121 köprü, 1 su kemeri, 27 saray-konak olmak üzere 3560 adet Osmanlı dönemi eser vardır²¹ (Turan ve İbrahimgil, 2004: 88).

---

²¹ Resmî kayıtlara göre Osmanlı idaresinin son dönemlerinde Bosna'da 917 mektep, 43 medrese, 28 rüşdiye vardı. Ayrıca Saraybosna'da bir askerî okul, bir öğretmen yetiştirme koleji, bir ticaret mektebi bulunuyordu. (Djurđev, 1992: 304).

Sonuç

İfade ettiğimiz sayısal veriler çerçevesinde Bosna’da tesis edilen kurumları ve bunların işlevlerini Türk-İslam kültürünün belgesi olarak değerlendirmek mümkündür.

Divan şiiri ve şairi nitelik bakımından Osmanlı dönemi Türk edebiyatının zirvesi kabul edilir. Osmanlı kültürünün asıl başarısı da mensuplarını bu kültürün birer öznesi haline getimesidir (Kurnaz, 2011: 8). Bosna müslüman kimliğinin verdiği olumlu imkanlarla Osmanlı Devletinin aslî unsurlarından biri olmuştur. Osmanlı sisteminin başarıyla uygulandığı bu topraklarda Klasik edebiyat gibi rafine bir edebî gelenek hareket ve yaşam alanı bulmuştur. Sayıları yüzlerle ifade edilen divan şairi yetişmiştir.²²

Türkçenin edebî yazı dili olarak yaşadığı ve pek çok önemli şahsiyetin yetiştiği, eserin verildiği bu toprakları kültür merkezi yapan hususlar Osmanlı Devleti’nin diğer kültür merkezleriyle benzer özellikler taşımaktadır. Bosna’nın Osmanlı kültür merkezleri içinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Özellikle Saraybosna, Mostar, Travnik, Foça, Banaluka gibi şehirlerin klasik kültür merkezi olma şartlarını fazlasıyla taşıdıkları aşikârdır.

Edebiyat tarihimizde ne kadar Bosnalı şairin olduğu tam olarak bilinmemektedir. Yeni araştırmalarla²³ sürekli olarak artmakta olan bu sayının Türkçe yazan bütün kalem erbabıyla birlikte 150-200 civarında olabileceğini ifade etmek yerinde olacaktır. Bu durum her şehrin tek tek ele alındığı monografik çalışmaları zarurî kılmaktadır.

---

²² “Bosnalı Divan Şairleri” ayrı bir çalışma konusu teşkil ettiğinden burada sadece sayı bakımından temas edilmiştir.

²³ İlk tespitlerde 28 civarında (İsen, 1997: 67) divan şairi Bosnalı gösterilirken bugün bu sayı 55’e ulaşmıştır (Aydemir, 2011: 48-50). Genel olarak Türkçe yazan 100 civarında şair ve 20 kadar yazarın varlığı bilinmektedir. Bu şairlerin 16 tanesi ise Avusturya döneminde yaşamıştır (İsen, 1997: 520-522,568).

KAYNAKLAR

ARUÇI, Muhammed. (2005). “Mostar”. 30.cilt. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.

AYDEMİR, Yaşar. (2011). “Divan Şiirinde Bosnalı Şairler”. *Bosna’dan Divan Şiirine Bakış*. Saraybosna: International Burch University Yayınları, ss.45-65.

BARKAN, Ömer Lütfi. (2008). “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri”. *Tasavvuf Kitabı*. Haz: Cemil Çiftçi. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

BİLGE, L. Mustafa. (1991). “Arnavutluk”. 3.Cilt. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.

ÇEHAYİÇ, Cemal. (2008). “Bosna-Hersek’te Mevleviler”. *Tasavvuf Kitabı*. Haz: Cemil Çiftçi. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

ÇELEBİOĞLU, Âmil. (1994). *Kanûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: MEB Yayınları.

DEVELİ, Hayati. (2006). *Osmanlı’nın Dili*. İstanbul: 3F Yayınları.

DJURDJEV, Branislav. (1992). “Bosna-Hersek”. 6.cilt. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.

EMECEN, Feridun. (1992). “Bosna Eyaleti”. 6.cilt. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.

EVLİYA ÇELEBİ. (2007). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 5.cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

FULLER, Graham E. (2010). *İslamsız Dünya*. Çev: Hasan Kaya. İstanbul: Profil Yayınları.

GÖNEL, Hüseyin. (2012). “Klasik Türk Edebiyatı ve Balkanlar”. *Uluslararası I. Balkan Kongresi*. Süleyman Şah Üniversitesi. İstanbul.

HALAÇOĞLU, Yusuf. (2007). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

HAZAI, György. “Osmanlı Döneminde Bir İmparatorluk Dili Olarak Türkçe”.

<http://www.osmanli.org.tr/yazi.php?bolum=7&id=200>. Erişim Tarihi: 11.04.2011.

İBRAHİM, Mehmet. (2008). “Eski Yugoslavya Sınırları Dâhilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi”. *Tasavvuf Kitabı*. Haz: Cemil Çiftçi. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

İPEKTEN, Haluk. (1996). *Divan Edebiyatında Edebi Muhitler*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

İSEN, Mustafa. (1997). *Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

İYİYOL, Fatih. (2010), *Boşnak Halk Kültüründe Türk Tekke-Tasavvuf Geleneğinin İzleri*, Basılmamış Doktora tezi: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KARÇIÇ, Fikret. (1996). “Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi”. 13.cilt. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.

KARPAT, Kemal H. (1992). “Balkanlar”. 5.Cilt. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.

KURNAZ, Cemâl. (2009). “Divan Edebiyatı ve Türk Kimliği”. *Türk Kimliği: Ayvaz Gökdemir'e Armağan-2*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, ss.203-239.

KURNAZ, Cemâl. (2011). “Bosna'dan Bakmak/Bosna'yla Bakmak”. *Bosna'dan Divan Şiirine Bakış*, Saraybosna: International Burch University Yayınları, ss. 8-11.

LJUBOVIĆ, Amir ve Sulejman GROZDANIĆ. (1995). *Prozna Knjizevnost Bosne i Hercegovine na Orijentalnim Jezicima*. Sarajevo: Orientalni Institut u Sarajevu.

OKIÇ, M.Tayyib. (1996). “Gazi Hüsrev Bey”. 13.cilt. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.

OKUYUCU, Cihan. (2006). *Divan Edebiyatı Estetiği*. İstanbul: LM Yayınları.

Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek. (2009). İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, yayın nu:101.

ŠKALJIĆ, Abdullah. (1965). *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku*. Sarajevo.

ŞENTÜRK, A.Atillâ ve Ahmet KARTAL. (2007). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

TURAN, Şerafettin. (1994). “Dubrovnik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6.cilt. İstanbul.

TURAN, Ömer ve Mehmet Z. İBRAHİMGİL. (2004). *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

YAKUBOĞLU, Kenan. (2006). *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.

ZLATAR, Behija. (2010). *Gazi Husrev-Beg*. Sarajevo: Orientalni Institut u Sarajevu.